

Filòsof

Gilles Lipovetsky

Mort de la moral o resurrecció dels valors: quina ètica hem d'aplicar avui dia?

L'autor observa un cert retorn a la preocupació pels valors tant en política com en els mitjans de comunicació i a les empreses, així com una multiplicació de les operacions caritatives i humanitàries. Tanmateix, afirma també, estem sumits alhora en una cultura individualista del benestar, de l'èxtasi del cos, de l'èxit i l'autonomia subjectius. Per tant, som en una situació insòlita: l'exigència ètica és cada vegada més present però, alhora, ja no es demana als individus que es consagrin a res, que es donin, que se sacrificuin per la causa que sigui i visquin per als altres. És la paradoxa del que Lipovetsky anomena societat postmoralista –que no vol dir postmoral–, la tercera edat de la moral després de la fase teològica i de la laica moralista. Com més es manifesten els desigs d'autonomia individual, més s'impulsen i estimulen des de l'exterior les accions morals de generositat.

Avui dia, per interrogar-se sobre la moral no calen gaires justificacions complexes. Homes i dones, en gran nombre, creuen que ja no hi ha moral, que arreu imperen el cinisme, l'egoisme, l'anarquia dels valors. Aquest lament no és cap novetat: des de Rousseau, no hi ha res de més comú que parlar de la decadència de la moral i de la cultura. No obstant això, sembla que el sentiment de dissolució de la moral s'hagi accentuat encara més amb la regressió

* A: *Métamorphoses de la culture libérale*. Éditions Liber, Montreal, 2002. (Edició en castellà: *Metamorfosis de la cultura liberal*. Editorial Anagrama, Barcelona, 2003)

de la influència de l'Església, amb l'entronització dels diners i l'auge del neoindividualisme. Ara bé, alhora, l'ètica se sotmet cada vegada més sovint a plebiscit i salta als titulars més sovint: el nostre temps contempla com es multipliquen els interrogants ètics, els comitès bioètics, la lluita contra la corrupció, l'ètica dels negocis, el voluntariat, les accions humanitàries. A les societats liberals, la ideologia dels drets de l'home triomfa indiscutiblement. Com s'ha de caracteritzar, doncs, aquest hàlit ètic? Quin és el significat social d'aquesta reivindicació moral a les societats contemporànies? Aquestes són les qüestions que voldria tractar aquí.

La revitalització de l'exigència ètica és significativa en tant que la nostra cultura quotidiana –la dels mitjans, el consum, la publicitat– és àmpliament dominada per la felicitat individual, el lleure, l'amor al cos i els valors individuals de l'èxit i els diners. D'ençà que les nostres societats van entrar en l'era del consum de masses, són els valors individualistes del plaer i de la felicitat, de la plenitud íntima, els que predominen, i no la capacitat de la persona

Des de Rousseau, no hi ha res de més comú que parlar de la decadència de la moral i de la cultura

de lliurar-se als altres, la virtut austera, la renúncia d'un mateix. Certament, observem el retorn a la preocupació pels valors tant en política com en els mitjans de comunicació i a les empreses; i, sens dubte, les operacions caritatives i humanitàries es multipliquen. No obstant això, estem sumits alhora en una cultura individualista del benestar, de l'èxtasi del cos, de l'èxit i l'autonomia subjectius. Per tant, som en una situació insòlita: l'exigència ètica és cada vegada més present però, alhora, ja no es demana als individus que es consagrin a res, que es donin, que se sacrificuin per la causa que sigui i visquin per als altres.

Anys enrere, el discurs del deure era auster i regular, difícil i disciplinari, com tan bé l'ha descrit Durkheim. Els manaments prescrivien la submissió del desig a la llei moral, en matèria, per exemple, de vida sexual. Actualment, les accions ètiques s'acostumen a combinar amb la diversió, l'interès econòmic, la llibertat individual. Es tracta d'una nova retòrica moral que funciona. La moral, a les nostres societats, ja no s'anomena igual, ha deixat d'expressar-se socialment de la mateixa manera. Parlant amb propietat, no és que s'hagi inventat una nova moral: molts dels nostres valors actuals ja eren a l'Antic Testament i el Nou Testament. Però, tanmateix, ja no funcionen de la matei-

xa manera: hi ha una nova inscripció social dels valors, una nova regulació social de l'ètica.

Per tal de comprendre el sentit i l'abast d'aquest canvi cal tornar a situarlo en el decurs de la història, almenys esquemàticament. Si deixem de banda les morals antigues, podem distingir tres fases essencials, tres tipus ideals, en la història de la moral occidental.

Les tres edats de la moral

La primera fase –la més llarga des del punt de vista històric– és la fase *teològica* de la moral. Fins a les primeries del segle de les llums, la moral era inseparable dels manaments divins. És a través de la Bíblia, i únicament mitjançant la Bíblia, que l'home pot conèixer la moral veritable. De fet, la moral no apareix com a esfera independent de la religió: fora de l'Església i de la fe en Déu no hi pot haver virtut; només l'Evangelí, la fe en un Déu justicier i els càstigs del més enllà permeten garantir la moral eficaçment; sense la Revelació i les sancions divines, la moral sembla impossible. Aquest esquema funciona, *grosso modo*, fins a finals del segle xvii.

Aleshores s'inicia la segona fase de la història de la moral, que jo anomeno la fase *laica moralista*, que s'estén fins a mitjan segle xx. A partir de la Il·lustració, els moderns van voler establir les bases d'una moral independent dels dogmes religiosos i de l'autoritat de l'Església. Els principis morals es conceben, llavors, com a principis estrictament racionals, universals, eterns –és la *moral natural*–, presents en tot home. Com que ja no tenen les arrels sinó en la naturalesa humana, apareixen com a principis independents de les confessions teològiques. Aquestes idees són presents tant en Voltaire com en Kant.

Els moderns defensaven, alhora, la preponderància de les obligacions morals per sobre de les obligacions religioses: l'ètica s'erigeix en un ordre de valor superior al de la religió. O, dit d'una altra manera, els deures envers els homes prevalen sobre els deures envers Déu. Aquesta inversió de la primacia, que institueix la preeminència dels valors morals, es forjà amb la batalla per la tolerància religiosa i el reconeixement de la llibertat de consciència. És el cèlebre «esclafem l'infame» de Voltaire. Pierre Bayle, a finals del segle xviii, il·lustra de manera exemplar aquesta batalla que nodrirà tota la filosofia de

Els moderns defensaven, alhora, la preponderància de les obligacions morals per sobre de les obligacions religioses

la Il·lustració, el fragor de la qual ens sentim joiosos de tornar a sentir avui, en aquesta època torbada. Què diu Pierre Bayle? Ni la glòria de Déu ni la preocupació per la salvació eterna no poden justificar els crims i les persecucions que violen les exigències de la raó. Heus aquí dues cites de Bayle que adquireixen una ressonància especial avui dia: «Tot dogma particular, tant si s'exposa com a contingut a les Escripures com si es proposa d'una altra manera, és fals quan el refuten les nocions clares i definides de les llums naturals, principalment en relació amb la moral». Aquest text és de 1686, i continua: «Tot sentit literal que inclou l'obligació de cometre crims és fals».¹ El que és criminal no és l'heretodòxia religiosa, sinó les persecucions, els suplicis, el fanatisme, les guerres santes, que trepitgen les lleis inviolables de la moral natural.

L'exigència absoluta és el deure de la humanitat, el principi d'obediència íntima a la inspiració de la consciència pròpia. Amb els moderns, el veritable valor ja no s'encarna en els dejunis, les penitències, les pregàries i les peregrinacions, sinó en l'obediència a la llei moral que prescriu la tolerància, la llibertat religiosa, el dret a la *consciència errònia*. En aquest sentit, la secularització de la moral coincideix amb la supremacia de la raó moral, amb l'humanisme ètic. S'imposa, doncs, la idea que una vida moral és possible, fins i tot per als ateus, perquè no calen càstigs de l'infern perquè sigui autèntica. L'home pot accedir a la virtut sense l'ajut de Déu i dels dogmes teològics. Aquesta és una idea expressada per autors tan diferents com Bayle, Diderot, Helvetius o Kant i, sens dubte, constitueix el fonament de l'ensenyança de la moral laica a finals del segle XIX a França.

Arribats en aquest punt, convé dir que es produeix una paradoxa. En emancipar-se de l'esperit de la religió, el procés de secularització modern en va manllevar una de les figures essencials: la del deure absolut, l'ètica del sacrifici. En efecte, aquest primer cicle de secularització celebrà arreu l'obligació de la moral infinita, l'esperit del deure cívic, nacionalista, familiar, productivista. Després del deure de la religió, advingué la religió moderna del deure, el culte laic de l'abnegació i de la dedicació il·limitada al servei de la família, de la pàtria i de la història. Les mateixes societats laiques que inventaren els drets de l'home, que s'edificaren per primer cop en la història a partir dels drets de l'individu (llibertat, igualtat), van continuar mantenint durant molt de temps la retòrica del deure rigorista, sacrificial, absolut.

La hipòtesi que formulo és que actualment hem passat a la tercera fase de la història de la moral, que anomeno la fase *postmoralista*, la qual, sense deixar de prosseguir-lo, trenca el procés de secularització establert a finals del segle XVII i durant el segle XVIII. Societat postmoralista no vol dir societat postmoral, sinó societat que exalta els desitjos, l'ego, la felicitat i el benestar individuals per sobre de l'ideal d'abnegació. D'ençà dels anys cinquanta i seixanta, la cultura quotidiana ja no la dominen els grans imperatius del deure difícil i sacrificial, sinó el gaudi, l'èxit, els drets de l'individu i no els seus deures.

Aquesta evolució es posa particularment de manifest en l'esfera d'allò que anys enrere s'anomenava la moral individual, la dels deures envers un mateix: castedat, templança, higiene, treball, estalvi, prohibició del suïcidi; en el fons, tots aquests imperatius s'han metamorfosat en opcions lliures, en drets individuals, mentre que, en canvi, abans es consideraven deures absoluts de l'home en relació amb ell mateix.

En l'àmbit de la sexualitat, per exemple, avui cadascú és lliure de fer allò que li vingui de gust sense que per això la societat l'assenyali; ja no hi ha res mal fet, des del moment que hi ha consentiment entre adults. El suïcidi ja no es considera una transgressió d'una obligació moral superior, sinó un drama psicològic. L'eutanàsia voluntària tendeix cada vegada més a ser vista com un dret de les persones, el dret de morir amb dignitat –com sabem, ara aquest principi està legalitzat, almenys als Països Baixos. Encara hi ha deures envers els altres, però no envers un mateix. La cultura dels deures respecte d'un mateix ha estat substituïda per la dels drets individualistes i per la de l'autogestió funcional en interès d'un increment del benestar.

En l'àmbit de la moral anomenada social o col·lectiva hi percebem una evolució idèntica. Ja res no fa una crida als individus –com passava fins fa poc amb els llibres, les cançons o els manuals escolars– a donar la vida per la pàtria: la devoció per la pàtria ha deixat de ser un valor que s'ensenya i s'exalta. Hi continua havent guerres, però s'aspira a *cap baixa*. Ja no hi ha ideals revolucionaris i ningú no somia sacrificar-se per una societat sense classes o per la revolució. L'època postmoralista coincideix amb l'eclipsi i la deslegitimació de les morals col·lectives sacrificials.

En emancipar-se de l'esperit de la religió, el procés de secularització modern en va manllevar una de les figures essencials: la del deure absolut, l'ètica del sacrifici

En l'esfera privada, hi intervé la mateixa lògica. Prenem com a exemple la família. És cert que ha estat novament col·locada en un pedestal però, alhora, mai no hi ha hagut tants divorcis ni s'ha viscut tant en unió lliure, ni s'han engendrat mai tants fills fora del matrimoni. En resum, l'individu s'imposa com a actor lliure i alliberat de les antigues imposicions col·lectives. El renaiement ideològic de la família no comporta de cap manera la rehabilitació dels deures familiars, és a dir, la submissió de l'individu als deures envers la col·lectivitat que la família representa, sinó la promoció d'una família psicologitzada, a la carta, emocional, que es regeix pel principi de l'autonomia individualista.

Una moral emocional

Així doncs, constatem que el culte al deure del sacrifici ja no s'exalta socialment enlloc: ni a l'escola, ni als llibres, ni tan sols en l'esfera política. Tanmateix és interessant que, alhora, la caritat, els programes benèfics a televisió, les crides a la solidaritat envers els pobres i els malalts tenen més èxit que mai, no havien ocupat mai tanta superfície social mediàtica. Anys enrere, la moral tenia un rostre auster, autoritari, categòric; es reduïa, molt esquemàticament, al catecisme dels deures i els sermons del capellà. Avui dia, a les maratons benèfiques de televisió, per exemple, la moral es combina amb la festa, el rock, les curses populars, els famosos. Ja no culpem les persones, sinó que les animem amb grans *kermesses* benèfiques. Així com la moral religiosa o

la moral laica eren sinònimes de sermons habituals i disciplinaris, la moral postmoderna és la dels entusiasmes sobtats, la de les operacions mediàtiques essencialment puntuals, circumstancials, emocionals. És exactament el contrari de la idea de Durkheim que l'esperit de disciplina constituïa l'essència de la moral. Allò que temps enrere derivava dels principis interns pels quals es regia l'educació moral actualment depèn dels cops d'efecte mediàtics. Són els mitjans els que estableixen les priori-

tats, els que orquestren la generositat, els que aconsegueixen, d'altra banda amb prou èxit, mobilitzar el públic com a mínim de tant en tant.

D'aquí la paradoxa de l'era postmoralista: com més es manifesten els desitjos d'autonomia individual, més s'impulsen i estimulen des de l'exterior

Societat postmoralista no vol dir societat postmoral, sinó societat que exalta els desitjos, l'ego, la felicitat i el benestar individuals per sobre de l'ideal d'abnegació

les accions morals de generositat. Com més gran és l'exigència d'autogovernar-se, més tributària es mostra la vida moral de paraules, d'imatges, de missatges externs a nosaltres mateixos i finalment consumits per nosaltres mateixos. Un de cada quatre francesos fa donatius per a causes humanitàries habitualment; ara bé, un de cada dos francesos dona diners amb ocasió d'una operació mediàtica excepcional. Aquí rau la novetat de l'era postmoralista: en el fet que no crea una consciència regular, difícil, interioritzada del deure, sinó que més aviat crea, per dir-ho amb paraules de Jean-Marie Guyau, una «moral sense obligació ni sanció», és a dir, una moral emocional intermitent que es manifesta sobretot amb motiu de les grans afliccions humanes.

La necessitat de fer que neixi una nova ciutadania global per tal d'establir les institucions mundials democràticament

La generositat de les masses contemporània no és, doncs, incompatible ni contradictòria amb l'auge de l'individualisme, ja que es tracta essencialment d'una moral indolora. Avui dia es parla molt d'ètica, de beneficència, de retorn de la moral. Malgrat això, els francesos donen per ajudar els altres una sisena part del que aposten en els jocs d'atzar, la meitat del que es gasten en flors i plantes, i una quarta part del que destinen a gosos i gats. Quan se'ls demana que, en una llista de disset qualitats morals, triïn set virtuts que voldrien veure inculcades en els joves, només un 15% dels europeus esmenten l'altruisme; l'obligació de socórrer els altres només ocupa el catorzè lloc, més o menys el mateix nivell que la paciència; l'altruisme l'esmenten un 20% dels francesos, però només un 5% dels espanyols, italians i alemanys. Quan es pregunta als joves d'entre tretze i disset anys què els han ensenyat realment els seus pares, la majoria –tres quartes parts– parlen de la necessitat d'esforçar-se en els estudis per aconseguir una bona professió. Tanmateix, el respecte dels principis morals ha perdut molt valor, ha perdut gran part de la legitimitat profunda. Què en queda, exactament, avui dia? Ja no tenim fe en l'imperatiu de viure per a l'altre, en l'ideal moral tradicional de la preferibilitat del proïsme.

No assistim al retorn de la moral, sinó a una regulació postmoralista, és a dir, una lògica que soccava els ideals sacrificials tant interindividuals com col·lectius. La devoció per la pàtria avui se situa en el darrer lloc de l'escala de valors dels francesos, mentre que l'any 1900 Durkheim l'assimilava a la moralitat més elevada. La *veritable* moral s'ha retret a l'esfera interindividual,

i conseqüentment s'ha alliberat de la idea d'imperativitat regular. Això no vol dir que ja no hi hagi moral, sinó que la moral que domina les nostres societats és una moral interpersonal i emocional, indolora i no imperativa, una moral adaptada als nous valors d'autonomia individualista. Quan parlo del crepuscle del deure, no vull dir desaparició de tota idea de deure, sinó supressió de la retòrica maximalista de les obligacions i, simultàniament, consagració del deure mínim i lliure.

L'Abbé Pierre o la Mare Teresa constitueixen, no cal dir-ho, el *súmmum* de les persones respectades i admirades, cosa que és una paradoxa només aparent: significa que la intenció desinteressada continua essent un criteri per jutjar l'acció moral. Però quin significat hem d'atorgar a aquesta mena d'enquestes quan sabem que després de l'Abbé Pierre o de la Mare Teresa ve Gérard Depardieu? Lloem aquells que dediquen la vida a causes generoses, però el més significatiu és que ja no prenem aquestes persones com a models vitals desitjables per a nosaltres mateixos ni, sobretot, per als nostres fills. Aquells a qui admirem moralment ja no ens serveixen d'exemples reals; és això el que caracteritza la condició postmoralista.

Sigui com sigui, no podem fer menys que constatar que el referent dels valors obté un veritable èxit social, cosa que és una novetat significativa. No fa pas tant, el discurs moral s'assimilava a la hipocresia, als sermons. Al llarg dels anys cinquanta i seixanta, l'ètica es considerava falsa consciència, una ideologia petitburguesa, mixtificada i mixtificadora. Això és el que va canviar a partir de la segona meitat dels vuitanta, potser abans en d'altres països. Aleshores, inevitablement es planteja la qüestió de saber per què assistim, des de fa uns vint anys, a la reviviscència del discurs i l'aspiració ètics. Hi ha molts factors que expliquen aquesta reafirmació ètica. En comentaré només dos.

En primer lloc, les noves amenaces engendrades pel desenvolupament tècnic, i especialment les que planen sobre el medi ambient. Quan la tècnica amenaça la supervivència del planeta, la defensa de la naturalesa esdevé objectiu prioritari. La qüestió de la nostra responsabilitat planetària passa a ser inevitable. No obstant això, també els progressos del camp biomèdic s'han constituït en esperons de la revitalització ètica; els avenços en l'esfera biomèdica han fet vacillar els punts de referència tradicionals sobre la vida, la mort, la filiació. En aquestes condicions, doncs, és inevitable que sorgeixi la qüestió de quins límits hem d'imposar a la potència tecnocientífica. Fins on hem d'arri-

bar? Quin dret tenim de fer o de deixar de fer? La interrogació ètica es presenta com a necessitat d'establir límits i de protegir l'home dels perills de la tecnociència i de l'autonomia individualista (pensem, sobretot, en les dones de seixanta-cinc anys que poden ser mares gràcies als *miracles* de la ciència).

Cal tenir en compte un segon factor, igualment essencial. Es tracta del nou context econòmic, ideològic i polític marcat per la nova pobresa i l'erosió dels grans mites històrics de la modernitat (la revolució, el nacionalisme, l'Estat, el progrés). L'exhauriment dels grans projectes polítics ha permès rehabilitar el discurs dels drets de l'home i el caritativisme. Quan els grans breviaris ideològics del progrés i de la revolució cauen en desús, subsisteix l'exigència ètica mínima de l'ajut al proïsme, una ètica d'emergència a favor dels desheretats. Es tracta de l'ajut humanitari, els *Restaurants du coeur**, les operacions filantròpiques diverses. Quan hom ha deixat de creure en les promeses de la política, el progrés i l'Estat, resta la moral. L'èxit de l'ètica es correspon amb la derrota de les ideologies messiàniques, el fracàs de les grans obres del progrés i de la història.

La paradoxa de l'era postmoralista: com més es manifesten els desitjos d'autonomia individual, més s'impulsen i estimulen des de l'exterior les accions morals de generositat

Relativisme i liberalisme moral

Arribats en aquest punt, faré tres observacions sobre la rehabilitació del referent ètic a les nostres societats. Primera observació: aquesta exigència ètica permet establir una imatge més complexa, menys estereotipada, de l'individualisme, que massa sovint assimilem a l'egoisme, al nihilisme pur i simple. En efecte, si l'individualisme significués la mera absorció en un mateix, com explicaríem l'aspiració a l'ètica, a la transparència? Com ens explicaríem que uns éssers abocats només en ells mateixos poguessin continuar indignant-se i fent actes de generositat? No és cert que el món neoindividualista sigui igual a cinisme generalitzat, a irresponsabilitat, a declivi de tots els valors. Ens diuen que «tot se'n va en orris», però alhora la protecció dels drets de l'individu mai no havia estat tan prioritària, per exemple en el si de les organitzacions contra el racisme, ni hi ha hagut mai tanta preocupació pels infants (n'hi ha prou de veure el ressò de la qüestió de la pedofília). El culte al present domina, però la inquietud respecte de les generacions futures no desapareix en absolut, tal com ho testifica la sensibilitat ecologista. Malgrat

la cultura neoindividualista, els individus continuen expressant la seva indignació davant d'allò que els sembla escandalós. Les reaccions d'indignació romanen vives, cosa que és la prova que el sentit moral no s'ha extingit. És cert que la cultura del sacrifici, de l'abnegació i de la culpa està desqualificada, però al mateix temps individualisme no vol pas dir naufragi de l'esperit de responsabilitat i de solidaritat. El fenomen del voluntariat n'és una bona mostra. Al mateix temps que triomfen els valors individualistes, el

La generositat de les masses contemporània no és, doncs, incompatible ni contradictòria amb l'auge de l'individualisme

voluntariat –almenys a França– no para de créixer: actualment, al meu país hi ha més voluntaris que en els anys seixanta. A França hi ha sis milions de voluntaris, i una de cada quatre persones declara que fa alguna mena de feina voluntària. A Anglaterra i els Estats Units, entre un 40% i un 50% dels adults fan de voluntaris de tant en tant. Després de l'11 de setembre, la ciutat de Nova York es va haver d'enfrontar no a la manca sinó a l'excés de voluntaris. L'auge de l'individualisme postmoralista coincideix amb l'increment dels *plaers privats* i de les preocupacions obsessives del jo, però també, paradoxalment, amb més voluntat d'ajut mutu sobre una base lliure, sense coacció, sense obligació, sense regularitat disciplinària.

Segona observació. No hem d'exagerar la suposada tendència al *relativisme dels valors*. El diagnòstic establert per Allan Bloom² s'ha de matisar extensament: no és veritat que ja no tinguem una visió comuna, que tots els sistemes de valors es percebin com a equivalents, que ja no siguem capaços de parlar amb gens de convicció sobre el bé i el mal. Només cal veure què passa amb la crueltat, la tortura, l'esclavatge, la pedofília, el terrorisme, la violència física. Tots aquests comportaments són rebutjats radicalment i massivament, per no dir demonitzats. La idea del mal no s'ha evaporat en l'*acceptació de tot*, en la *gran obertura de ment democràtica*. Hi continua havent un absolut moral. Qui legitima, avui dia, l'esclavatge i la violència contra els infants? I les ablacions sexuals de les nenes africanes? Qui justifica la condemna a mort dictada contra Salman Rushdie? Ningú, o gairebé ningú. És evident que no s'han esvaït tots els punts de referència morals, ja que les nostres societats no paren de reafirmar un nucli estable de valors compartits. No som a la cota zero de la moral: l'eclosió individualista dels valors i el relativisme postmodern tenen els seus límits. En realitat, veiem com es recompon un gran consens

social entorn dels valors bàsics de les nostres democràcies: els drets de l'home, el respecte de les llibertats i de la individualitat, la tolerància, el pluralisme. La cultura individualista liberal no és tan relativista ni està tan desorientada com s'acostuma a dir.

El meu parer és que en èpoques passades hi hagué una *crisi de valors* –aquesta és l'expressió consagrada– molt més profunda que no pas aquesta a què assistim avui dia, especialment en la primera meitat del segle xx. Aleshores la democràcia liberal va ser combatuda violentament pels corrents marxistes; l'humanisme dels drets de l'home quedà menyspreat en nom de la lluita de classes, que es considerava prioritària; els valors democràtics van ser trepitjats pels corrents feixistes i nazis. Però aquella època ha quedat antiquada. Ara assistim al consens dels drets de l'home, cosa que, malgrat tot, mitiga l'abast de la suposada crisi moral de les nostres societats. La cultura postmoralista ja no demana als ciutadans que morin per la pàtria, però alhora la democràcia mai no havia gaudit d'una aprovació tan profunda i general. Aquesta és la paradoxa del que hom anomena el *caos organitzador* propi de l'era postmoralista. La desestabilització individualista impera arreu sobre el fons d'un tronc comú de valors mínims, i s'acompanya de noves exigències ètiques. Creiem que la intolerància s'amplifica, però es tracta en gran mesura d'una il·lusió òptica. Quan regna el culte a l'ego és quan progressen els valors de la tolerància; quan desapareixen les grans obligacions i les ideologies heroiques és quan triomfa l'ideal del respecte per les diferències i pels drets de l'home; quan els individus es bolquen cada cop més en si mateixos és quan manifesten més al·lèrgia a la violència sagnant. El postdeure no significa un retrocés de l'humanisme ètic, sinó que n'és la consagració històrica.

L'expressió mateixa *crisi de valors* és adient? Es pot afirmar, en efecte, que el pluralisme dels valors és precisament la marca d'una societat democràtica liberal, d'una societat alliberada del pes de la tradició, així com de la religió institucional. Crec que no s'ha de deplorar ni combatre aquest pluralisme de doctrines morals, perquè és la condició mateixa d'un Estat liberal. Un Estat és liberal quan s'organitza de manera que es respecta el pluralisme de les concepcions del bé moral (Rawls). Perquè es mantinguin les societats liberals no cal que tots compartim els mateixos valors, n'hi ha prou que s'acceptin els valors mínims de la demo-

La devoció per la pàtria avui se situa en el darrer lloc de l'escala de valors dels francesos

cràcia i que domini l'*ethos* pràctic de la tolerància. En una democràcia liberal, l'objectiu no ha de ser tractar de regenerar moralment els ciutadans, sinó només encoratjar i valorar les virtuts polítiques que calen per mantenir una societat pluralista. Aquestes virtuts són la tolerància, el respecte mutu, la cortesia, l'esperit de cooperació. Que hi hagi conflicte entre els sistemes de valors –o *guerra de déus*, si emprem l'expressió de Max Weber– no mena necessàriament a la guerra dels homes, des del moment que no es recorre a la violència física. És això, precisament, el que caracteritza les societats postmodernes occidentals. Hi ha àmplies discrepàncies axiològiques, romanen sistemes de valors antagonistes, però aquests no amenacen fonamentalment la pau civil.

**En èpoques passades hi
hagué una crisi de valors
–aquesta és l'expressió
consagrada– molt més
profunda que no pas
aquesta a què assistim
avui dia**

Tendencialment, assistim a una pacificació dels costums polítics, una deslegitimació de la violència física vinculada a les noves formes de vida individualistes. Per tant, el pluralisme de les concepcions del bé, així com la diversificació dels valors, no duen inevitablement, com pensava Hobbes, a la guerra d'un contra tots, a la fragmentació de les nostres societats. Em sembla que les reaccions i els comportaments de després de l'11 de setembre confirmen aquesta anàlisi.

Si bé fóra absurd dir que ja no hi ha moral, és cert que assistim a una multiplicació *de les morals i dels sistemes de valors*. Som testimonis d'una diversificació innegable de les concepcions del bé. Aquest *politeisme dels valors* no té res de misteriós en tant que s'inscriu en la dinàmica de la modernitat democràtica que afirma l'autonomia de l'individu. Amb el retrocés modern de les tradicions, correspon a cadascú determinar-se, inventar la pròpia moral, com deia Sartre. La diversificació dels sistemes de valors i la individualització de la moral es manifesten en relació amb l'avortament, la droga, la pena de mort, l'eutanàsia, el matrimoni entre homosexuals o les tècniques de reproducció assistida: en tots aquests punts hi ha desacords de fons entre els ciutadans. També afloren discrepàncies fonamentals quant al boom de les sectes. A les nostres societats hi ha pluralitat de morals, no pas nihilisme moral.

Tercera observació: les paradoxes de l'època postmoralista no acaben aquí. D'una banda –és innegable–, les nostres societats magnifiquen el plaer, la sexualitat, el gaudi, etc. De l'altra, emperò, ho són tot llevat de societats lliurades a la disbauxa o a l'anarquia sexual. Quines dades podem aportar? En les

darreres enquestes fetes a França de què disposem, els homes de més de vint-i-cinc anys declaren haver tingut una mitjana d'entre dotze i catorze parelles sexuals al llarg de la vida, i les dones diuen que n'han tingut entre dues i cinc. Com a mitjana, tant els homes com les dones confessen que han tingut una sola parella sexual els darrers dotze mesos. Som, doncs, ben lluny de la promiscuïtat i de la indisciplina sexuals. La desaparició de la cultura sacrificial i moralista, així com l'espiral dels drets a una vida lliure, no menen, com s'afirma massa sovint, al declivi de tots els valors, a la llicència libidinal. De fet, la vida sexual es continua desenvolupant dins d'uns límits estrictes. L'amor entre diverses persones, l'intercanvi, les relacions sexuals amb algú a qui s'ha conegut el mateix dia continuen essent experiències molt minoritàries. En aquest camp, almenys, la llibertat frena la llibertat. El món de la llibertat individualista no duu a un desordre dels costums sense aturador. En aquest sentit, la cultura postmoralista funciona com a *desordre organitzador*: el liberalisme cultural genera més costums *assenyats* que no pas costums dissoluts.

Els dos individualismes

Cal tornar a la qüestió fonamental de l'individualisme. D'una banda, hi ha un pendent innegablement perillós de l'individualisme que mena al *cadascú a la seva*, al culte a l'èxit individual per tots els mitjans, a la negació dels valors morals, a la delinqüència. Són fenòmens que tenen a veure amb el que anomeno un *individualisme irresponsable*, que equival al nihilisme, al «després de mi, el diluvi». La cultura postmoderna i postmoralista, amb la valoració que fa dels diners i de la llibertat individual, encoratja aquest moviment envers l'«en primer lloc, jo» perquè dissol la força dels manaments ètics inflexibles, la força de les instàncies tradicionals de la socialització. Aquesta cultura individualista crea un terreny més permisiu per saltar-se les barreres morals, tendeix a relativitzar, a trivialitzar, a desculpabilitzar alguns fraus; això és un fet poc discutible.

Ara bé, no s'insisteix prou en l'altra inclinació de l'individualisme que coincideix precisament amb una demanda i una preocupació ètiques. És el que anomeno *individualisme responsable*. Ja n'he donat un bon nombre d'exemples: la tolerància, l'ecologia, el respecte pels infants, l'exigència de límits, el voluntariat, la lluita contra la corrupció, els comitès d'ètica. En

El pluralisme dels valors és precisament la marca d'una societat democràtica liberal

la cultura postsacrificial, l'individualisme es desenvolupa arreu adoptant dues formes radicalment oposades: d'una banda, ja no cerca límits legítims per a la llibertat de cadascú i, de l'altra, s'ha acabat de negar el dret dels altres. Les societats postmoralistes produeixen més individualisme responsable, però també més individualisme irresponsable; més autonomia raonable, però també més autonomia desenfrenada i sense normes. En aquest context, el que avui dia té sentit ja no són els grans projectes ni els sacrificis sublimes, sinó l'ideal de responsabilització humana, l'ambició de posar límits a l'individualisme irresponsable: heus aquí un objectiu, un sentit que cadascú de nosaltres –pares, mestres, directius d'empresa, terapeutes– es pot fixar i en què s'hi pot reconèixer.

No s'insisteix prou en aquella inclinació de l'individualisme que coincideix precisament amb una demanda i una preocupació ètiques. És el que anomeno *individualisme responsable*

Voldria precisar, però, que si bé l'ètica resulta necessària per assegurar el progrés de l'individualisme responsable, dista molt de ser prou si el que volem és millorar l'existència de l'ésser humà i combatre el mal. Són ben evidents els límits de l'acció humanitària, que no aconsegueix posar fi a les massacres i que massa sovint serveix de coartada per a la incompetència política. Són evidents els límits de les protestes ecologistes; de fet, no es pot dur a terme res sense el progrés de la tecnociència; condemnem les tècniques que destrueixen la natura, però només la intel·ligència tècnica, les tecnologies netes permetran respectar millor el planeta i garantir un futur als nostres fills. A ningú no li passen inadvertides les limitacions de les nostres grans declaracions contra la droga, que no resolen res, ans al contrari. És per això que advoco per la causa de la intel·ligència responsable, és a dir, d'una ètica de la responsabilitat, d'una ètica que té en compte les conseqüències objectives de les nostres decisions, que apunta a les condicions socials concretes i no a l'ideal absolut, que jutja no tant les intencions com les realitzacions efectives.

Avui dia, l'ètica no s'ha de considerar només una actitud individual pura. Calen, sobretot, institucions polítiques i econòmiques més justes, més intel·ligents, més eficaces. Més concert i més compromís, més repartiment de les responsabilitats. Sense tot això no podrem resoldre les qüestions obsessives de l'atur, la marginació social, la xenofòbia. És cert que la política i l'àmbit econòmic, sense presència de la moral poden semblar l'infern. Ara bé, la moral

sense la intel·ligència política, econòmica i tècnica es veu impossibilitada, impotent per resoldre els problemes reals.

No és amb belles declaracions de generositat que farem augmentar la justícia i la humanitat. Si volem fer retrocedir l'individualisme irresponsable, caldrà mobilitzar les intel·ligències, formar i qualificar les persones, regular el mercat i la globalització, inventar dispositius més favorables als països en vies de desenvolupament. Haurem de tornar a inventar dispositius de solidaritat. L'individualisme no ha de conduir al descrèdit de l'acció pública, sinó a la seva redefinició. Un cop més, l'ètica no rau només en les nobles intencions de la generositat, sinó també en una solidaritat intel·ligent, en la cerca de compromisos humanistes entre allò que és possible i l'ideal, entre l'eficàcia i la justícia social.

S'imposa l'exigència de sortir de l'esfera pura de la moral si volem posar límits a allò que és inacceptable. Cal que l'ètica s'encarni en les lleis i les institucions si ens proposem combatre el mal i la injustícia. Potser ens fa falta més esperit solidari.

1. P. Bayle, *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jésus-Christ: «Contrains-les d'entrer»*, 1686.

* Restaurants du Coeur –una associació sense ànim de lucre–, apareix a França després de la iniciativa del còmic francès Coloche, que, davant les càmeres de la cadena Europe 1, va proposar crear una cantina gratuïta per servir menjars a l'hivern als més desfavorits. El moviment, al qual se sumaren immediatament tota mena de celebritats, no tarda a assolir un ressò ampli i s'arriba a distribuir, l'hivern de 1998-1999, seixanta-un milions d'àpats servits per quaranta mil voluntaris en els nombrosos centres que l'associació té arreu del país.

2. A. Bloom, *L'Âme désarmée*, París, Julliard, 1987.